

Östbuletinen

Nr. 4, 2008, årgång 12

INTERVJU MED TOVA HÖJDESTRAND, ICCEES 2010:S GENERALSEKRETERARE <i>Disa Håstad</i>	2
KONFERENS OM STALINISMENS HISTORIA I MOSKVA 5-7 DECEMBER 2008	
Kort rapport <i>Karin Sarsenov</i>	4
Längre rapport <i>Lena Jonson</i>	5
STÄNDIGT DENNE AKUNIN <i>Magnus Ljunggren</i>	9
LETTLAND OCH RUMÄNIEN PÅ BOK & BIBLIOTEKSMÄSSAN 2008 <i>Annika Eliasson</i>	10
BOKANMÄLAN:	
IKONERNAS VÄRLD. IDÉHISTORIA OCH DOGMATIK <i>Margareta Attius Sohlman</i>	12

*Sällskapet för studier av Ryssland,
Central- och Östeuropa samt Centralasien*

Intervju med Tova Höjdestrand, ICCEES 2010:s generalsekreterare

Disa Håstad, medlem i Sällskapetets styrelse, kongresskoordinatör mm.

Tova Höjdestrand har en ovanligt gatunära forskningsprofil. Som Sällskapetets medlemmar väl minns är ICCEES 2010 namnet på den världskongress i östeuropeiska och slaviska studier som hålls i Stockholm 26-31 juli 2010. En kongress där vi hoppas alla sällskapetets medlemmar ska delta!

Gatunära, hurså? Ja, när intervjuaren frågar Tova Höjdestrand vad som först fick henne att välja att studera ryska förklarar hon genast att ryskstudier kom efterpå. Född i Motala 1964 kom hon till Stockholms universitet för att studera socialantropologi.

-- Det som först satte i mig i kontakt med Ryssland var när en grupp studenter från Socialantropologen 1989 bestämde sig för att delta i "Next Stop Sovjet". Det gick ut på att man skulle hitta partners med liknande intressen och samverka med dem. Jag gick omkring på ett kontaktmöte i Köpenhamn och sade "etnografi" högt några gånger och fick två napp. Det var en konstnär och ett lettiskt folkdanslag. Fast några socialantropologer fanns förstas inte i Sovjetunionen. Men Gorbatjovs perestrojka var igång och friheten var större i Ryssland än någonsin förr eller senare. Tova Höjdestrand fick ett stort nätverk i Sibirien och Baltikum och i flera år bodde det ryssar i hennes lägenhet. Ryssarna behövde komma till Stockholm och shoppa dessa år av matbrist i det som skulle bli det nya Ryssland.

-- Jag lärde mig ryska genom att prata det. Så det jag kan är gaturyska. Mina vänner

brukar säga: Alla andra pratar rätt - men du pratar ju ryska.

Gatans Ryssland blev en påtaglig verklighet, när Tova Höjdestrand skulle välja sitt avhandlingsämne i socialantropologi. Hon valde nämligen att studera de hemlösa i Ryssland, uteliggarna som samlades på Moskvastationen i S:t Petersburg. Det blev en banbrytande och välskriven avhandling, kan intervjuaren intyga (har nämligen läst hela för en presentation i Dagens Nyheter när den kom ut 2005). Lagom till vår kongress kommer den dessutom att ges ut som "riktig" bok på Cornell University Press, då under namnet *Needed by Nobody: Homelessness and Humanness in Post-Soviet Russia*. Om vägen till avhandlingsarbetet berättar Tova:

-- Vid det laget hade jag faktiskt läst en kurs i ryska i S:t Petersburg hösten 1996. Jag gick ofta på en klubb som låg på adressen Pusjkinskaja 10, där en massa konstnärer helt enkelt tagit över det fallfärdiga huset. Det var alltid en massa trasiga gubbar och gummor på gården, men först senare fick jag reda på att husockupanterna också hade startat ett provisoriskt härbärge för hemlösa. De hade just bildat en organisation som hette *Notjlezjka* (Natthärbärge) och gav ut tidningen *Na Dne* (På botten, fritt efter Maksim Gorkij). Sedan kom jag in på forskarutbildningen och tänkte först göra något om ryska frivilligorganisationer. *Notjlezjka* verkade minst sagt intressant, och hösten 1997 kom jag tillbaka för att prya i deras soppkök. Då bestämde jag mig också för att skriva om de hemlösas situation och inte om organisationer. Mitt projekt började utformas tillsammans med (numera framlidna) kollegan Galina Lindquist. Hon ville studera magiker och *healing*, jag ville ägna mig åt de hemlösa. Vårt gemensamma ramprojekt hette "Coping with Misery", och 1999 fick vi

pengar från Riksbankens Jubileumsfond. Jag åkte över till Petersburg och fältarbetade i drygt 10 månader genom att hänga på soppkök, järnvägsstationer och andra tillhåll för hemlösa, och prata så mycket som möjligt med de människor som fanns där.

När Tova hade disputerat 2005, ville hon fortsätta med frågor som inte kunnat utvecklas i avhandlingen, bland annat prostitution. Exempelvis på Moskvastationen fanns många prostituerade kvinnor som ofta umgicks med de hemlösa, men de var trots allt sällan hemlösa själva och kunde därför inte inkluderas i avhandlingen.

-- Våren 2006 var jag volontär i en hjälporganisation för prostituerade och hivsmittade, och var med och delade ut kondomer och goda råd på förortsboulevarderna. Men det fanns just inga nya forskningsfrågor som kom upp med de prostituerade - det var samma problem som med de hemlösa; byråkrati, papper och registreringar. Dessutom var de här tunga heroinmissbrukare och jag insåg att det skulle göra ett fältarbete mycket komplicerat – folk har alltid bråttom, lovar alltid att ses dagen efter, men dyker aldrig upp. De hemlösa var ju också ofta missbrukare, men då var det bara alkohol, och framför allt var det alltid lätt att hitta dem. Istället påbörjade jag ett projekt om hur rysk press skriver om prostitution – attityden är ju i det fallet annorlunda än i Sverige, man skriver mycket och gärna, och helst utan några spår av det vi kallar politisk korrekthet. Nu vill jag gärna ägna mig mera åt rysk nationalism och där kommer faktiskt också kondomerna in. Ryska nationalisterna har ju hållit på länge och talat om hur genfonden förstörs. Nu är det en större befolkning som gäller och det har lett till att det officiella Ryssland är MOT all sexualupplysning. Det innebär att det är svårt att bekämpa hiv/aids. Min preliminära fråga är annars: ”Nu ska vi bli ryska igen – vad innebär det?”

DH: Och vad hoppas du att kongressen ska ge?

-- Den är ju först och främst en jätteviktig mötesplats. Vi har bra forskning i de här ämnena i Sverige – och den ska vi visa upp!

Så är det ju en stor chans för svenska forskare att se vad andra forskare gör och lära känna dem. Särskilt spännande ska det bli att granska hur man ser på dessa frågor och behandlar dem i de östeuropeiska länderna själva. Ja, det är ju ett unikt tillfälle att få kontakter! Jag hoppas också att studenter ska mingla runt och få riktigt många impulser.

(Nåja, officiellt hoppas vi arrangörer att studenterna ska göra mera än så: nämligen att anmäla sig som frivilliga funktionärer och visa gästerna till rätta, mot att de får gå på allt de hinner. Så har det fungerat i andra länder. Snart ska vi ta upp anmälningar).

-- Det är så, fortsätter Tova, att den här forskningen är intressantare nu, när det finns spänningar i världen. Det är mycket bättre än om alla har samma utgångspunkt och håller med varandra. Framför allt ska det ju vara kul! Och det kommer vi att se till.

Men allt hänger ju på, betonar Tova, att de svenska forskarna deltar och kommer in med riktigt många förslag till paneler – alltså en presentation av *papers* kring ett gemensamt ämne eller åtminstone besläktade teman. Det behövs en ordförande och två till fyra presentatörer. *Deadline* för förslag är 28 februari 2009.

-- Det är viktigt att alla svenskar tar kontakt med hela sitt nätverk världen runt i den här branschen och uppmanar dem att skicka in sina förslag och sedan komma hit, säger Tova avslutningsvis.

Konferens om stalinismens historia i Moskva 5-7 december 2008

Kort rapport

Karin Sarsenov, forskarassistent, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet

Inom den ryska maktapparaten finns krafter som uppmuntrar till omvärdering av Josef Stalins betydelse för den ryska historien. Det blev tydligt för ett år sedan, då boken *Rysslands historia. 1945-2007*, red. Aleksandr Filippov, lades till den lista som Utbildningsministeriet rekommenderar lärarna att använda i ungdomsskolan. Med sin svaga vetenskapliga bas och tydliga revisionistiska tendens väckte den stora protester både bland forskare och allmänhet. TV-kanalen *Rossijas* projekt ”Rysslands namn”, där allmänheten har uppmanats att rösta fram ”den allra högst värderade, mest anmärkningsvärda och symboliska personligheten i rysk historia” som inleddes i våras har väckt oro i samma kretsar, eftersom det snart stod klart att Stalin skulle hamna högt på listan. Den 27 december tilldelades han en tredjeplats, efter Aleksandr Nevskij och Petr Stolypin.

Dessa åsiktsyttringar får dock inte stå oemotsagda. Förlaget ROSSPEN i samarbete med Jeltsinfonden har med början i december 2007 givit ut 30 vetenskapliga verk, som rör stalinismen, av både ryska och västerländska forskare (till exempel Paul Gregorys *The political economy of Stalinism*, Sheila Fitzpatricks *Everyday Stalinism*, V. Kondrašjins *Golod 1932-1933 godov: tragedija rossijskoj derevni* och antologin *GULAG: Ekonomika prinuditel'nogo truda*). Under hösten har radiokanalen *Echo Moskvy* och TV-kanalen *RTVi* varje vecka sänt intervjuer med några av dessa forskare, som med ständig hänvisning till arkivmaterial redovisat det absurda i bilden av Stalin som en skicklig statsman och härförare (se *Imenem Stalina*, <http://echo.msk.ru/>

programs/staliname/). Projektet avslutades i december med en stor internationell konferens vars deklarerade syfte var att motverka den mytiska bild av stalinismen som man ser växa fram. Mediabevakningen var solid: reportage från konferensen sändes på den statliga kanalen *Rossijas* nyhetsprogram, den bevakades av bland andra *Nezavisimaja gazeta*, *Novaja gazeta*, *The New Times* och webportalen Polit.ru.

I sitt inledningsanförande bemötte historikern **Oleg Chlevnjuk** de mest utbredda myterna om Stalintiden:

- * Stalins utrensningar var inte kaotiska, inte ett resultat av överdriven mordiskhet på de lägre nivåerna i hierarkin. Arkivdokument visar att det fanns kvoter på antalet människor som skulle fängslas respektive avrättas.
- * Svälten på 30-talet (*Golodomor*), var inte ett resultat av missväxt eller utländskt sabotage. Den organiserades genom politiska beslut att t.ex. sälja spannmål utomlands för att bekosta den forcerade industrialiseringen, och i syfte att bryta det styvnackade motståndet bland bönderna.
- * Stalins politik var inte ett exempel på effektivt management. Stalins beslut var ofta överdrivet hårda och kontraproduktiva, och de justerades i hemlighet av underordnade för att undvika katastrof.
- * Stalins modernisering av landet kan inte rättfärdiga de enorma brott som begicks mot den egna befolkningen.

Aleksandr Tjubarjan, akademiledamot och rektor för institutet för världshistoria påminde om de revisionistiska strömningar som nu finns i hela Europa, till exempel den franska statens försök att inpränta en mildare bild av den franska kolonialismen i franska skolbarn, och slutligen om EU:s projekt att få alla medlemsländer att enas om en gemensam historieskrivning. Tillsammans med **Hélène Carrère d'Encausse** (sekreterare i franska vetenskapsakademien och författare till en Leninbiografi som i år kommit ut på

svenska) underströk han det fatala i att låta politiker styra historieskrivningen. Carrère d'Encausse tog upp exemplet med den franska lagstiftning som kriminaliserar förnekelse av folkmordet på armenierna. Trots det lovvärda i denna ansats betonade hon att sträng boskillnad måste råda mellan lagstiftarnas och historikernas verksamhetsområden.

Socialhistorikern **Sheila Fitzpatrick** visade på vilka följder Stalins politik fick på vardagslivet: nyckfullheten och det utbredda angiveriet skapade en situation där långtidsplanering inte lönade sig, utan där risktagande och snabba reaktioner hade större överlevnadsvärde. Det är alltså inte en slump att trickstern Ostap Bender (i Ilf & Petrovs *Tolv stolar*) blev en litterär nationalhjälte, att jämföra med svenskarnas kärlek till den strävsamme Karl-Oskar i Mobergs *Utvandrarna*.

Konferensen avslutades med ett rundabordsamtal där ikoner från den antistalinistiska rörelsen deltog, t.ex. regissörerna Jurij Ljubimov och Petr Todorovskij, men också utbildningsministern **Andrej Fursenko**, ansvarig för Filippovskandalen. Stämningen blev genast het när han tog till orda, och ordföranden fick be publiken att inte skrika sina frågor rakt ut (*ne orat' s mesta*). Efter en ganska lång inledning där Fursenko framhöll Putin och Medvedevs åtgärder för att avmytologisera Stalin – publika fördömanden, öppnande av arkiv – kom slutligen förklaringen till Filippovs bok: Innan den hamnade på ministeriets lista hade den diskuterats i vida kretsar – bland lärare, ansvariga för lärarutbildningar osv. – och de som försvarade boken var både fler och mer välartikulerade än de som tog avstånd. Argumentet köptes inte av församlingen: i den resolution som fastslogs vid slutsammanträdet ligger Filippovbråket som en undertext. Man konstaterar bland annat att ”förbundet av en adekvat bild av stalinismen kräver ... att läromedel och undervisning överensstämmer med aktuell kunskapsnivå inom historia och andra

humanistiska och samhällsvetenskapliga discipliner”.

Konferensen gav en mångfacetterad bild av förhållandet mellan forskarsamhället å ena sidan och den politiska och ekonomiska eliten å den andra. Det råder inget tvivel om att det är fullständigt politiskt korrekt att tala om Stalins brott idag: det visar ministrernas närvaro, mediebevakningen från statlig TV, men också de storslagna filmatiseringarna av antistalinistiska skönlitterära verk som de senare åren visats som TV-serier på de centrala kanalerna (Solzjenitsyns *Den första kretsen*, Rybakovs *Arbats barn*, Bulgakovs *Mästaren och Margarita*). Företrädare för Memorial från Tula berättade för mig att kommunledningen skänkt dem en kontorslokal centralt i staden för att stödja deras arbete. Samtidigt finns en utbredd patriotisk diskurs, som både kan suga upp missnöje med lokal korruption och skapa självrespekt i allmänhet. Det är denna diskurs som tenderar att vara undanlidande i frågor om Stalins moraliska dignitet, och som verkar tjäna syften både hos delar av befolkningen och bland vissa makthavare.

Längre rapport

Lena Jonson, Sveriges kulturråd i Moskva och fil.dr.

Konferensen väckte stort intresse i vad man kan kalla det alternativa ryska samhället. Organisatorerna hade vinnlagt sig om att skapa en bred förankring för konferensen och hade fått med sig flera statliga institutioner, universitet samt mediaaktörer. Den breda förankringen visar sig i sammansättningen av organisationskommittén. Där satt A. Drozdov från Jeltsinfonden; V. Lukin, ombudsman för mänskliga rättigheter; S. Mironenko, chefen för Federala statliga arkiven; J. Pivovarov, akademiledamot och chef för INION vid Vetenskapsakademien; R.

Pichoja, institutionschef vid Ryska akademien för statlig tjänst under den ryske presidenten; A. Roginskij från Memorial och O. Chlevnjuk, ledande specialist vid det Statliga arkivet. Konferensen finansierades av Jeltsinfonden. Allt material från konferensen kommer att publiceras. Sammanlagt planeras utgivning av hundra studier av olika aspekter av stalinismen. (För mer information se www.rosspen.su)

Andrej Sorokin från Rosspen och förlaget "Den ryska politiska encyklopedin" angav tonen för konferensen då han i sina inledningsord sade att det idag i Ryssland pågår en mytologisering av stalinperioden och av personen Stalin. Stalin likställs med segern i andra världskriget, nationell storhet och tekniskt-vetenskapliga framsteg samtidigt som Stalinregimens brott och misstag ignoreras. Stalin förknippas numera med en modell för modernisering av samhället som inte bara beskrivs som den för sin tid historiskt nödvändiga utan som en av de mest lämpliga modellerna för en modernisering av Ryssland idag och i framtiden.

Första konferensdagen erbjöd halvtimmeslånga föredrag på teman för var och en av de sex sektioner som följde under konferensens andra dag. Dessa sektioner var: "Politik. Institut och metoder hos den stalinska diktaturen", "Stalins internationella politik", "Människan i diktaturens system: socio-kulturella aspekter", "Stalinismens politiska ekonomi", "Stalinismen och den nationella frågan", samt "Minnet av stalinismen".

Den första dagens mest intressanta föredrag stod **Arsenij Roginskij** från Memorial för. Roginskij talade om dagens kollektiva minne av stalinismen och hur man förhåller sig till minnet. Det ryska minnet om stalinismen lyfter fram offren men diskuterar inte vem som var förbrytaren. Detsamma gäller de minnesmärken som trots allt finns runt om i Ryssland. Detta kan tyckas vara förståeligt mot bakgrund av att inga rättsprocesser mot Stalintidens förbrytare har ägt rum. Att inte göra klar skillnad mellan ont och gott

skapar problem att förstå den egna historien. I Östeuropa och Ukraina har man pekat ut vem som bar ansvar för förbrytelseerna och identifierat sig som offer. I Ryssland försöker man snarare undvika frågan och bete sig som om den inte existerar. Från officiellt håll görs inget för att upprätthålla vare sig det individuella eller kollektiva minnet av stalinismen. Istället använder regimen idag referenser till Stalin och Stalinperioden i syfte att stärka sin legitimitet och statens/nationens identitet med hjälp av begrepp som den ryska segern i kriget, stormakten och Storryssland som Stalin skapade. Under 1990-talet gjordes misslyckade försök att referera till politiker som Pjotr Stolypin. Med det nya stalinska paketet av föreställningar följer också bilder som det av fiender omgärdade Ryssland samt bilden av den store ledaren som räddar landet ur dess problem.

Under Chrusjtjov kopplades minnet av kriget till minnet av terrorn. Det officiella minnet av kriget innefattade då inte bara segern över tyskarna utan också kritik av Stalins politik under kriget. Minnet av terrorn innebar att stalinterrorn avslöjades. Det officiella minnet av dessa två företeelser gick hand i hand och de var klart anti-stalinska. Putins regim vårdar minnet av kriget, propagerar segern och undviker all kritik mot Stalins politik under kriget, samtidigt som minnet av terrorn försvunnit ur bilden och temat som sådant blivit tabubelagt.

Mot denna bakgrund ska man förstå varför minnesmärken över Stalintidens offer förpassats till periferin. De cirka 800 minnesmärken som idag finns står ute i regionerna och om de haft statligt stöd har det varit från regionala eller lokala myndigheter, inte från federala myndigheter. De studier som publicerats om stalintidens offer har också haft stöd endast av regionala/lokala myndigheter och resultaten har publicerats i ytterst små upplagor.

Som en del i den pågående renässansen för Stalin visar de olika TV-kanalerna glamoriserade serier om Stalin som t.ex. serien ”Stalin Live” även om det ibland också läggs in (ofta på ogynnsamma sändningstider) program som är kritiska till Stalin, t.ex. TV-serien som baserades på Sjalamovs berättelser från fånglägren. Roginskij tog också upp de nya historieböckerna för skolorna, där historieskrivningen görs till ett politiskt instrument. (För hela texten, se www.opendemocracy.net, 16 december 2008)

Bland de övriga talarna den första dagen fanns **Oleg Chlevnjuk** från statliga arkivet. Han kritiserade senare tids påståenden i rysk debatt att Stalin var en skicklig och effektiv manager som fullkomligt ogrundade. Stalins modell för modernisering var ineffektiv och destruktiv. Chlevnjuk betonade samtidigt hur viktigt det är att förstå Stalins mekanismer för förtryck – t.ex. massmobiliseringen, kampanjmetoderna, hur man byggde upp folklig entusiasm, och hur ”mjuka” metoder användes som komplement till terrorn. Han tog upp en rad forskningsproblem och diskuterade frågan om graden av centralisering i systemet, de statliga institutionernas grad av autonomi och kampen dem emellan, samt Stalins ryckiga politik.

Föredraget av **Paul Gregory** (Hoover Institution, Stanford University) tog upp den välkände sovjetforskaren Alec Noves fråga för fyrtio år sedan ”Var Stalin nödvändig?” Hans svar var att så inte var fallet. Stalin hade inte krigsansträngningar i tankarna när han inledde sin tvångskollektivisering och – industrialisering. Försvaren av Stalin hävdar ofta att terrorn bidrog till att skapa den disciplin i samhället som var nödvändig för att klara krigsansträngningarna. Men terrorn som det sammanhållande klistret i samhället var ineffektiv, sade Gregory. När terrorn försvann efter Stalins död visade sig

systemet så småningom oförmöget att fortleva.

Bland övriga talare den första dagen märktes **Valerij Tisjkov**, akademiledamot och chef för Vetenskapsakademins institut för etnologi och antropologi. Tisjkov talade om stalinismen och den nationella frågan. Vidare höll **Sheila Fitzpatrick** (Chicago University) författare till en rad intressanta böcker om just massmobilisering och vardagsliv under stalinismen, ett slätstruket föredrag där hon använde sig av resultat från intervjuer gjorda i USA i början av 1950-talet med flyktingar och avhoppare från Sovjet. **Hélène Carrère d’Encausse** från den franska akademien talade om den allmänna förvillelse som fanns inte bara i Ryssland utan också i Väst på 1930-talet med tron på illusionen att man kan ”skapa” en ny människa och en i grund ny värld.

Aleksandr Tjubarjan, akademiledamot och chef för Institutet för allmän historia, följde upp och talade om stalinismens europeiska sammanhang. Han ville se stalinismen i Ryssland som del i en större europeisk trend efter första världskriget i riktning mot en alltmer auktoritär utveckling, intensifierad genom den ekonomiska krisen från slutet av 1920-talet och sammanbrottet för liberala värden.

Av den andra dagens sex parallella sektioner var den om ”Minnet av stalinismen” den mest livliga, men så den rörde ju också samtida rysk politik och samhälle. Den sista sessionen inleddes av **Lev Gudkov**, chef för opinionsundersökningsinstitutet Levada Center. Han menade att dagens höga opinionssiffror för Stalin inte bara är resultat av myndigheternas manipulation utan uttrycker ett stöd i befolkningen för Stalin. Det intressanta är därför att ställa sig frågan vad detta stöd egentligen uttrycker och vilket behov det tillfredställer, menade Gudkov. Han pekade på resultat som visar att folk minns Stalins terror som något som i första hand drabbade vanligt folk och som något ytterst orättfärdigt. Samtidigt har intensiteten i

känslorna vad gäller Stalin som diktator avtagit och istället har en likgiltighet börjat sprida sig, dvs. själva problematiken om Stalins brott förlorar sin betydelse inom befolkningen. Det kan kanske förklaras av att temat om Stalins terror och repression inte diskuteras offentligt längre, och det har därför förflyttats till tredje eller fjärde plan i det kollektiva medvetandet.

Samtidigt stiger Stalin i opinionsundersökningarna och myten om Stalin uppenbarligen fyller ett behov hos befolkningen. Det är behovet av en orientering i tillvaron, att kunna se en riktning i samhällets utveckling, att känna stabilitet såväl som att se en utveckling, att få känna stolthet över det egna landets storhet och se en kontinuitet tillbaka i historien. Stalinmyten kopplas till föreställningar om nationell storhet, stormakten, stoltheten, framstegen och utvecklingen. Hur kan man vara emot Stalin när han sägs representera allt detta nationellt storslagna, frågade Gudkov. Segern i andra världskriget utnyttjas för detta syfte. Från det att Putin kom till makten år 2000 har propagandabilden av Stalin som segraren intensifierats. Och Putin kopplas till myten om Stalin.

Daniil Dondurej, chefredaktör för tidskriften *”Iskusstvo kino”* (Filmkonsten) och medlem i Kulturministeriets kollegium, talade om vikten att förstå teknologin bakom minnet av Stalin. Genom att TV visar såväl ”Stalin Live” som Sjalamovs lägerskildringar skapas en illusion om att allt kan sägas, att censur inte finns utan yttrandefrihet råder. Med alla program som numera visas på rysk TV görs Stalin till den viktigaste komponenten inte bara i en sovjetisk kontext utan också generellt i den ryska. Dondurej hävdade att varje dag visas program som på något vis relaterar till Stalin eller stalintiden. Genom dessa program har Stalin också förmänskligats och blivit mångfacetterad. Samtidigt har han blivit vad Dondurej kallade ”sin egen reality-show” och en mediastjärna.

Media gör stora pengar på att visa Stalin eftersom det finns ett intresse för den här typen av program. Samtidigt är det ingen som försöker analysera det långsiktiga strategiska perspektivet av denna medieutveckling. TV-tittarna fylls med information om Stalin och stalintiden men programmen saknar reflektion och analys av vad det var som egentligen hände under denna tid. Ingen analytiker påvisar hur TV undviker alla försök att förstå de reella förloppen och orsakssambanden. De moraliska och etiska aspekterna av det som hände under Stalintiden är tabubelagda och aldrig någonsin tar presidenten eller premiärministern upp dem i sina tal, sade Dondurej.

Nikita Sokolov, chefredaktör för tidskriften *Otetjestvennyje zapiski*, (Fosterländska anteckningar) tog upp frågan om historieundervisningen i skolorna och framförallt den omtalade historieboken av A. Filippov. Han såg boken som ett beställningsarbete på en bok som presenterar en ”korrekt världsuppfattning”. Totalitarismen som begrepp avfärdas i boken och Stalinregimen betraktas som en naturlig fortsättning på den ryska utvecklingen i god mening. Stalin beskrivs som en stor ledare och framgångsrik manager. Författarna förnekar inte offren för stalintidens terror men slår an det stora perspektivet där statsintressen står över individuella lidanden. Till samma kategori av stora ledare hänförs Ivan den förskräcklige och Peter den store. Boken förmedlar ett perspektiv på stalinismen av determinism, historisk nödvändighet, avsaknad av alternativ, och målet att sträva efter statens storhet. Sokolov sade att frågan om bokens framtid i skolundervisningen ännu inte slutgiltigt avgjorts. Boken har dock tryckts i 400 000 exemplar och det finns därför starka ekonomiska intressen, som kommer att förorda att den införs i skolundervisningen.

Den rysk-italienska professorn **Maria Feretti** talade slutligen om det ömsesidiga

förhållandet mellan det kollektiva minnet av Stalin och frågan om en demokratisering i Ryssland. Hon menade att det finns två centrala komponenter i det problemkomplex hon kallade att ”bearbeta traumat”. Det är för det första vad hon kallade att tillägna sig sitt förflutna (*osvaivat' svoe prosjloe*), och för det andra att se vad det för fanns för alternativ till Stalin i historien. Det senare gör det lättare för historiker att förstå vad det var som hände och inte tro att det fanns någon lagbundenhet i det som hände.

Ständigt denne Akunin

Magnus Ljunggren, författare och professor vid Slaviska institutionen, Göteborgs universitet

Akunin 1

Boris Akunins ”Kyrkogårdshistorier” är en fascinerande essäbok av den typ han emellanåt mjukar upp sig med när han behöver distans till sin oövervinnelige 1800-talsdetektiv Erast Fandorin, Rysslands idag mest populära romanhjärte. Akunin vandrar runt och studerar gravstenar, kända och okända, i Ryssland och i Västeuropa. Sin ”favorit” har han funnit på Gamla Donkyrkogården utanför Moskva. Där vilar furstinnan Olga Sjachovskaja – som i en i sten uthuggen inskription förklaras ha dött 34-årig den 26 december 1884 ”av doktor Snegirjovs operation”.

Professor Vladimir Snegirjov var kvinnoläkaren på modet i det förra sekelskiftets Moskva, både lärd medicinare och finkänslig ”nervspecialist”. Han behandlade överklasskvinnor med allehanda problem, fysiska som psykiska. För t ex grevinnan Sofja Tolstaja, Lev Tolstojs hustru, utgjorde han ett ovärderligt stöd i hennes återkommande äktenskapskriser. Det var han som så småningom rådde henne att sända den neurotiske sonen med författardrömmar till Enköpingsdoktor Westerlund för behandling. Det slog så väl ut att Lev junior gifte sig med

Westerlunds dotter och blev far till sju barn. Därav alla Tolstoj-ättlingar i Sverige.

Snegirjovs självkänsla verkar, på goda grunder, ha varit magnifik. Den måste dock ha fått sig sina törnar den gången Sjachovskajas sten restes, alldeles i början av hans stolta karriär.

Akunin 2

Akunin är hyperproduktiv och närmast excellerar i sina olika roller. En magistral 600-sidig dokumentation gav han för några år sedan ut under sitt riktiga, svårstavade namn – Grigorij Tjchartisjvili – på temat ”Författaren och självmordet”. Här kommenteras självmordets status i olika tider, med början i antiken. Tjchartisjvili preciserar olika religioners förhållningssätt till självmördare och undersöker systematiskt ett antal skilda bevekelsegrunder för författare som valt att göra slut på sitt liv: fattigdom, ålderdom, sjukdom, alkoholism, narkomani, psykisk sjukdom, problem med könsidentiteten, konstnärlig impotens, emigration.

353 författarsjälvmördare från olika hörn av världen presenterar han i detalj. Några är svenskar: Nordenflycht, Benedictsson, Boye, Dagerman och Gullberg. Vilhelm Moberg har han missat. En del namn överraskar – som Sigmund Freud, som gav sin läkare i uppdrag att tillföra honom en dödande morfing när han gick in i sista cancerstadiet.

Denna bok är nog i högre grad skriven av förre chefredaktören för tidskriften *Inostrannaja literatura* (Utländsk litteratur) än av Erast Fandorins pappa (låt vara att Fandorin vet allt om *harakiri*). Tjchartisjvili visade sig på 90-talet ha eminenta kunskaper om världslitteraturen och stod då för en rad centrala introduktioner av under Sovjettiden tabubelagda väster- och österländska författarskap.

Letland och Rumänien på Bok & Biblioteksmässan 2008

Annika Eliasson, sociolog, författare och Sällskapetets mångårige webmaster

Bok & Biblioteksmässan i Göteborg 2008 erbjöd besökarna många möjligheter att informera sig om litteratur och samhällsförhållanden i Öst- och Centraleuropa. Representanter från alla de baltiska länderna och flera andra öst- och central-europeiska länder deltog i utställningen. Lettland var fokusland – premiärministern Ivars Godmanis invigde till och med mässan – och flera andra ledande lettiska politiker och kulturpersonligheter medverkade också. Den mer än hundrahövdade lettiska delegationen arrangerade mer än 40 programpunkter, därav 27 seminarier och miniseminarier, och som kronan på verket svävade en modell av det nya lettiska nationalbiblioteket över utställningsområdet.

Ett besök på Bok & Bibliotek under fyra dagar är en i alla avseenden stor upplevelse – intrycket av alla lokalerna, seminarierna, deltagarna och besökarna är inte helt lättöverskådligt. I år trängdes nästan 1000 utställare från 20 länder på en utställningsyta om mer än 13 500 kvadratmeter – för att alla skulle få plats hade arrangörerna fått utöka området med ytterligare en provisorisk hall ner mot Mölndalsån! Lägg därtill nästan 450 seminarier som bortåt 800 författare och andra föreläsare från 30 länder medverkade i och ytterligare ca. 2000 programpunkter som mer än 1000 ytterligare deltagare uppträdde i, så är det lätt att förstå att de mer än 100 000 besökarna behövde informera sig ordentligt i förväg för att få utbyte av besöket. Arrangörerna är dock frikostiga med information, både på Internet och i seminariekatalogen som går att beställa lång tid i förväg.

Med Lettland i fokus går det relativt lätt att finna en röd tråd, både bland seminarierna och på utställningen. Letterna arrangerade

själva tolv seminarier och femton miniseminarier. Det första seminariet på torsdagsförmiddagen handlade om barnlitteratur från Lettland. Den har sina rötter i 1900-talets början med Anna Brigaderes bok om den föräldralöse pojke Spriditis – ett öde som för tankarna till dagens lettiska barn, vars föräldrar söker lyckan (eller åtminstone ett arbete som det går att leva på) liksom en gång Spriditis.

På torsdagseftermiddagen kunde man också besöka Världskulturmuseet, som Bok & Bibliotek nu börjat samarbeta med, för att först lyssna på f.d. presidenten Vaira Vīķe-Freibergas åsikter om folklorens politiska betydelse och därefter höra henne diskutera med Slavenka Drakulić och den rumänske filosofen Andrei Pleșu om hur stater, nationer och nationalismen förändrats över tid i Europa – Rumänska kulturinstitutet bidrog också till det sistnämnda seminariet.

Letterna och rumänerna samarbetade också om var sitt seminarium. På fredagen handlade det om historiens och kulturens betydelse för den nationella identiteten, då Vīķe-Freiberga samtalade med den tyskspråkiga författaren Herta Müller, född i Rumänien, och Jānis Krēsliņš, född i New York av lettiska föräldrar och numera förste bibliotekarie vid Kungliga biblioteket i Stockholm. Lördagens samarrangemang behandlade litteraturen som motståndare mot den hemliga polisen under kommunisttiden, där Uldis Bērziņš, Mircea Cărtărescu och Thomas von Vegesack gav sina bilder av detta motstånd i Lettland, Rumänien och DDR.

Bland de övriga seminarierna som letterna anordnade visade ett på Sveriges betydelse för den lettiska litteraturens utveckling efter andra världskriget, då många lettiska intellektuella sökt sig hit. Att den lettiska litteraturen av idag spretar åt flera håll visade ett annat seminarium, där besökarna kunde lyssna till Lettlands störste poet Knuts Skujenieks, vars mest betydande dikter inte kunde publiceras förrän efter Sovjetunionens fall. Ett seminarium på

lördagen hyllade Vizma Belševica, som var en förgrundsgestalt i det litterära motståndet i Lettland, men som fick vänta till 1990-talet på sina största litterära framgångar.

Senare diskuterade ett seminarium betydelsen av att skildra andra världskriget och Sovjettiden litterärt för kommande generationer av letter, så att dessa kan förstå erfarenheterna från denna tid. Ett par medlemmar i textgruppen Orbita, som består av poeter, bild- och videokonstnärer, fotografer och musiker, berättade om sitt uppmärksammade nyskapande arbete och om att verka som ryskspråkiga intellektuella i dagens Lettland. Sent på söndagen avslutade en kavalkad av lettiska poeter, med Knuts Skujenieks i spetsen, seminarieserien.

Miniseminarierna innehöll också en del små pärlor. Letterna erbjöd bland annat en presentation av Zenta Mauriņa, en populär ”dissidentförfattare” som kom till Sverige efter andra världskriget men ändå hade en trogen läsekrets i Lettland. Tidigt på fredagen kunde man också fördjupa sig i den lettiska folksjälen, så som folksagorna skildrar den. Att döma av detta miniseminarium är letterna knappast något hjältedyrkande folk – lettiska folksagor är betydligt mer jordnära berättelser om naturen och livets gång. På lördagen erbjöd letterna även miniseminarier om så skilda ämnen som ryssarnas situation i Lettland, flerspråkigheten i det lettiska kulturlivet och de vackra hus i jugendstil som är så vanliga i Riga. Dessutom kunde man

lyssna på Sandra Kalniete, vars bok *Med högklackade skor i Sibiriens snö*, som handlade om hur ockupationen och Sovjetstyret påverkade hennes familj, kom ut på svenska för tre år sedan.

Även i utställningshallen märktes letterna – inte bara genom sin iögonenfallande monter, där Lettlands nationalbibliotek, förläggarförening och litteraturcentrum samsades med Lettiska institutet, Lettlands turistbyrå i Sverige och ett antal lettiska förlag och tryckerier. I montern kunde man bl.a. se lettiska barnböcker och lyssna på presentationer av lettiska böcker om allt från lettisk poesi och Viķe-Freiberga till liverna och lettisk kokkonst. På söndagen presenterade dessutom Juris Kronbergs lettisk poesi mycket inlevelsefullt på Författarförbundets scen. På scenen Se människan kunde man något senare lyssna på Riga-prästen Juris Rubenis om att finna Gud.

Historiskt sett har ju Sverige haft förbindelser med den baltiska regionen sedan långt tillbaka i tiden. Därför var det intressant att tre seminarier handlade om Baltikum. Under det första seminariet på torsdagen diskuterade Peter Handberg, som gjort många resor i Baltikum sedan Sovjetunionens sammanbrott, sina iakttagelser med Peter Englund, som anlade ett historiskt perspektiv på regionen. Dagen efter fortsatte diskussionen mellan Sandra Kalniete samt den lettiske historieforskaren Aivars Stranga och ambassadör Lars Peter Fredén om Sveriges inflytande på den postsovjettiska utvecklingen i Baltikum och de baltiska ländernas relationer österut.

Thomas von Vegesack återkom senare och berättade om balttyskarnas försvinnande ur historien med sin far som ett belysande exempel. Att den svenska tiden i Baltikum framstår i ett ljusst skimmer framgick tydligt av ett seminarium om Runö, den gamla svenskön vars befolkning efter tsardömets upplösning ville bli svensk, men som trots detta kom att hamna i Estland. Man kunde dessutom höra en

rörande berättelse om ett litauiskt människoöde från Gulag-arkipelagen.

Rumänska kulturinstitutet var mycket aktivt – inte bara i samarrangemangen med letterna. Mot slutet av fredagen presenterade institutet ett specialnummer av *Lyrikvännen* med Rumänien som tema. Dessförinnan hade besökarna kunnat ta del av ett samarbete mellan svenska och rumänska poeter som översatt varandras dikter till sina modersmål. Totalt erbjöd institutet fyra sådana författarmöten. Denna dag mötte även den tyskspråkiga författarinnan Herta Müller, som flydde från Rumänien till Västtyskland i slutet av 1980-talet, besökarna i institutets monter. Dessförinnan hade hon hållit ett seminarium om sitt senaste romanprojekt – en skildring av de arbetsläger som Sovjetunionen deporterade rumänientyskar till efter andra världskriget. Ett annat seminarium, uppmärksammade Mircea Cărtărescu, som både skriver romaner och poesi, och de utmaningar som en översättare möter i hans språk. Institutet presenterade också tre diktsamlingar av Nina Cassian, Cărtărescu och Nichita Stănescu. Dessutom uppmärksammade Rum för Poesi de rumänska poeterna med uppläsningar.

Två seminarier utmanade omvärldens bild av Rumänien – det första handlade om Dracula, en figur som ju på intet vis är skapad av rumänerna själva utan är ett rent påhitt av irländaren Bram Stoker. Därför hade Rumänska kulturinstitutet samlat en svensk och en brittisk litteraturvetare samt en rumänsk filmvetare för att diskutera föreställningen om Dracula. Intresserade seminariedeltagare kunde också få ta del av Cărtărescus, Horia-Roman Patapievicis och Andrei Pleșus syn på omvärldens uppfattningar av Rumänien.

Bokanmälan: Ikonernas värld. Idéhistoria och dogmatik

Carlsson Bokförlag 2008, 190 s.

Margareta Attius Sohlman är författare till böcker om den östliga ortodoxa världen och undervisar på Slaviska institutionen vid Uppsala universitet.

Speciellt för Rysslandskännare är det viktigt att idéhistoriskt kunna läsa och inse ikonernas inneboende kraft och stora betydelse samt söka förstå den troende ryska allmänhetens stora vördnad för och inlevelse i det religiösa och lite mystiska ikonografiska budskapet.

Att ordet ikon leder sitt ursprung till grekiskan är välbekant för de flesta; att det betyder bild, porträtt likaså. Men dess centrala innebörd för kyrkoliv, avbildande konst, intellektuellt liv etc. torde inte inses av så många i väst. Ikonen är Guds sanna ord. Den har ofta beskrivits som en spegling av det gudomliga och ett fönster mot evigheten. Ikonen är kult – inte konst. Den är en bön och ett redskap för att nå direkt, oförmedlad kontakt med Gud. Ikonerna bygger broar mellan människorna och himlen.

Alla ikoner avbildar ansikten, där ögonen utgör själens spegel. Genom att se in i ikongestalernas ögon ser man in i Guds rike. Ikonerna visar oss Guds värld, en värld av översinnlig ro och glädje. Ikonerna är inte ämnade att visa Kristi och andra heliga personers betydelsefulla upplevelser eller svårigheter i livet. Det som visas i ikonerna är det uppnådda målet: människan som nått sin fulländning, människan som skapats till Guds avbild. ”Gud blev människa för att människan skulle bli Gud”, som det uttryckts av kyrkofäderna.

I boken *Ikonernas värld* presenteras delar av den slavisk-ortodoxa idéhistorien. Jag analyserar den och den ortodoxa kyrkas dogmatik såsom de visas i ikonerna samt

jämför dem med den västliga kultur- och religionstraditionen. I centrala Europa möts dessa skilda traditioner. Men än märkligare är, att på grund av detta möte uppstod en ny kyrka år 1596, den *uniatiska* eller grekisk-katolska. Detta fenomen, som tydliggörs i en ny ikonografisk tradition, ägnas två kapitel, och även ett flertal ikoner i denna nya stil analyseras och avbildas i boken.

Boken består av sex kapitel, där första kapitlet tar upp ikonerna i ett idéhistoriskt och religiöst perspektiv. Det andra presenterar ikonens utveckling i Ryssland. Kapitel tre skildrar ikonerna som språk för religiösa och kulturella möten i Europas mitt. Därefter behandlas ikonens tillkomst, placering mm. Det mest omfattande kapitlet följer därpå med en rik katalogdel, där ca. 40 ikonmotiv presenteras och analyseras (däribland nedanstående).

Kapitel sex behandlar ikoner utförda i *rutensk* (ryskortodox i centrala europeiska områden) och *uniatisk* tradition. Här beskriver jag mötet mellan den ortodoxa religions- och kulturtraditionen och den katolska traditionen. I dessa gränstrakter i centrala östra Europa vet vi ju, att västs analytiska förhållningssätt historiskt mött östs mer konservativa, av kyrkan helt kontrollerade syn. Det avspeglar sig i både boktryck och pedagogisk litteratur – för att inte tala om i ikonografin!

I dessa tider, när EU utvidgas alltmer i öst – tack och lov – är det av största vikt att den östliga idéhistoriska, religiösa och kulturella traditionen tydliggörs.

Gudsmodern Hodegetria, första hälften 1400-talet, Ust'-Koloda, Obonezj'e, (detalj). Idag på Museet för bildande konst i Petrozavodsk.

Östbulletinen, nr. 4, 2008, årgång 12.

ISSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien

Tryckt i Stockholm 2008

Redaktör och ansvarig utgivare: Ingmar Oldberg

Östbulletinen utkommer med ca. 4 nummer per år och kan rekvireras från:

ingmar.oldberg@gmail.com och ingold@foi.se tel. 08-6696221,

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726 Stockholm

Tidigare nummer av Bulletinen finns tillgängliga på Sällskapets hemsida

<http://www.sallskapet.org>